

УДК 94(477+430)«19»

DOI: 10.20535/2307-5244.50.2020.210142

Л.А. Вовчук

ORCID: 0000-0002-8324-5235

*Чорноморський національний університет
імені Петра Могили (Миколаїв)*

І.В. Габро

ORCID: 0000-0001-8215-7615

*Чорноморський національний університет
імені Петра Могили (Миколаїв)*

О.П. Тригуб

ORCID: 0000-0003-0610-1702

*Чорноморський національний університет
імені Петра Могили (Миколаїв)*

L. Vovchuk

Petro Mohyla Black Sea National University (Mykolaiv)

I. Habro

Petro Mohyla Black Sea National University (Mykolaiv)

O. Trygub

Petro Mohyla Black Sea National University (Mykolaiv)

**«ГОЛОВНИЙ СОВЕТОЛОГ» ТРЕТЬОГО РЕЙХУ:
АНДОР ГЕНКЕ — КОНСУЛ НІМЕЧЧИНИ В УСРР**

*«The Chief Soviet Analyst» of the Third Reich: Andor Hencke —
German Consul in the Ukrainian SSR*

Протягом багатьох років одним з важливих напрямів дипломатичної діяльності представників консульських установ Німеччини в СРСР, зокрема в Україні, було висвітлення основних подій на місцях їх перебування. Взірцем такої діяльності є Андор Генке (Хенке) — консул Німеччини в УСРР, справжній професіонал своєї справи, що мав у Третньому Рейху прізвисько «головний советолог».

Тому основним завданням даного мікродослідження є реконструювати життєпис цього німецького консула, зосередившись на його «київському» періоді дипломатичної служби (1933–1935 рр.). Важлива увага приділяється основним напрямкам роботи дипломата в контексті діяльності консульства Німеччини у Києві.

Ключові слова: консул, консульство, Андор Генке (Хенке), Німеччина, УСРР, Київ.

Since the resumption of Soviet-German diplomatic relations and the start of German consular institutions functioning in the USSR, in particular, in Ukraine, one of the important areas of their representatives' diplomatic activity was the coverage of major events in their area of residence. An example of such activity was Andor Hencke, the Consul of Germany in the Ukrainian Socialist Soviet Republic, a true professional, nicknamed «The Chief Soviet Analyst» in the Third Reich.

In Ukrainian historiography, the personality of Andor Hencke is not studied enough. Among the Ukrainian researches who explored the activity of A. Hencke, special attention should be paid to the scientific works of A. Rublev, V. Marochko, L. Vovchuk, and the collection «The Great Terror in Ukraine: German Operation of 1937-1938». The sources of the research were the documents of the SBU Sectoral State Archive and the memoirs of A. Hencke, which are not translated into Ukrainian yet. The main methodological tool used in this research is the biographical method of historical reconstruction.

Therefore, the main task of this article is to reconstruct the biography of the consul A. Hencke, focusing on the period of his diplomatic service in Kyiv (1933-1935). Special attention is paid to the main areas of the diplomat's activity in the context of Consulate of Germany work in Kyiv.

The Consulate of Germany in Kyiv at the time of Andor Hencke service performed a wide range of tasks. A. Hencke was involved in a variety of activities. On the one hand, he carried out official responsibilities, such as protection and assisting the compatriots, visits to the areas which were the subject of their consular territorial powers, analysis of a general situation, informing the embassy in Moscow and the German Foreign Office in Berlin, taking part in official meetings with the Soviet leaders, etc. On the other hand, A. Hencke's activities included considerable amount of latent diplomatic work, such as arranging of the intelligence and information network in the host country, preparation of analytical reports on the political and economic situation in the country, direct intelligence activity and work with the agents. All the materials show that A. Hencke had immense authority not only in diplomatic circles but within the Soviet special services as well.

Keywords: consul, consulate, Andor Hencke, Germany, Ukrainian SSR, Kyiv.

Найважливішими напрямками діяльності дипломата завжди були збір, аналіз та узагальнення інформації, що стосувалася країни перебування й безпосереднього регіону відповідальності (у нашому випадку консульського округу). Взірцем такої діяльності є Андор Генке (Хенке) — консул Німеччини в Українській Соціалістичній Радянській Республіці (УСРР) у 1933–1935 рр., справжній професіонал, що отримав у Третньому Рейху прізвисько «головний советолог».

Проте в українській історіографії ця особистість є майже недослідженою. Праці, де є окремі згадки про діяльність цього німецького дипломата в УСРР, можна перелічити на пальцях однієї руки. Єдиною офіційною біографією дипломата є короткий нарис у німецькому словнику «Біографічний довідник німецької дипломатичної служби, 1871–1945» (Keipert, M. & Grupp, P. 2005), але про його дипломатичну діяльність в Україні там лише констатується. Серед вітчизняних досліджень на особливу увагу заслуговує наукова робота О. Рубльова (Рубльов, О. 2017), який, висвітлюючи життєпис корінної киянки Ерні Герндт, етнічної німкені, що майже два десятиліття (1910–1914 рр.; 1923–1937 рр.) була технічною співробітницею Генерального консульства Німеччини в Києві, робить наголос на умовах праці персоналу консульської установи Німеччини в Києві, згадуючи при цьому й про А. Генке.

Досить ґрунтовною є колективна праця та збірник документів «Большой террор» в Украине: немецкая операция 1937–1938 годов» (Айсфельд, А. & Сердюк, Н. 2018), де автори-укладачі на основі опрацювання документів з архівів України, Російської Федерації та Німеччини, висвітлюють, як органи Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) УРСР підготували та провели масову «німецьку операцію» — складову «Великого терору» в СРСР у 1937–1938 рр., спрямовану на викриття «ворогів СРСР» як у середовищі звичайного німецького населення, так і серед працівників дипломатичних установ Німеччини в УСРР/СРСР. У цій ситуації згадується й Андор Генке, котрого, як і більшість представників консульств на території УСРР, було звинувачено в організації німецької шпигунської мережі на території СРСР (маючи дипломатичний імунітет, він безперешкодно виїхав до Німеччини). Про діяльність А. Генке знаходимо в науковій статті В. Марочка (Марочко, В. 2015). Згадка про А. Генке є й у публікаціях Л. Вовчук (Вовчук, Л. 2017; Вовчук, Л. 2018; Вовчук, Л. 2019).

Джерельною базою роботи стали документи Галузевого державного архіву Служби безпеки України (фонд 13 «Колекція друкованих документів» (справа 429), фонд 16 «Секретаріат ДПУ УСРР — КДБ УРСР» (справа 18) та фонд 65 «Справи оперативного обліку КДБ УРСР» (справа С-6163)). Справи фондів 13 і 16 — це матеріали українських спецслужб, отримані шляхом оперативної роботи над німецькими консульствами у радянській Україні (оперативна розробка «Особняк») і репрезентована матеріалами зовнішнього та внутрішнього спостереження, доповідними записками щодо діяльності німецького консульства та працівників дипломатичного корпусу, оперативним листуванням, матеріалами перлюстрації тощо. Справа С-6163 (ф. 65) — це справа-формуляр під кодовою назвою «Консул», створена в січні 1934 р. у Київському обласному управлінні Державного політичного управління УСРР (ДПУ УСРР), де зібрано всю оперативну інформацію відносно А. Генке: звітні записки таємних співробітників, доповідні

спостереження, оперативні характеристики, окремі біографічні дані, отримані з різних джерел, тощо.

Важливим джерелом є мемуари Андора Генке (Hencke, A. 1979), що від першої особи розповідає про часи перебування дипломата на службі у Києві у складних 1933–1935 рр.

У методологічному інструментарії ключовим став біографічний метод у реконструкції життєпису німецького консула, який передбачає вивчення особової справи (у даному разі справа-формуляр), мемуаристики (спогади), вивчення продуктів діяльності особистості (звіти й листи до вищих дипломатичних інституцій) тощо. Звісно, не оминають автори загальноприйнятих інструментів: хронологічного, системного, історико-порівняльного методів тощо.

Основним завданням даного мікродослідження є реконструювати життєпис німецького консула Андора Генке, зосередившись на його «київському» періоді дипломатичної служби (1933–1935 рр.). Важлива увага приділяється основним напрямкам роботи дипломата у контексті діяльності консульства Німеччини у Києві.

Зі встановленням 1920 р. радянської влади діяльність іноземних дипломатичних представництв, зокрема й німецьких, на теренах СРСР було припинено. Лише після підписання Рапалльського мирного договору (1922 р.) (Рапалльський договір. 2011) й укладання між СРСР і Німеччиною 24 квітня 1926 р. Берлінського договору «Про ненапад і нейтралітет» (Договор, 1964) країни відновили політичну та військово-технічну співпрацю, як відомо, вигідну обом сторонам.

У результаті цих угод активізувалися дипломатичні й консульські відносини між країнами. З їх допомогою відновлювалися торгово-економічні зв'язки та регулювалося правове становище численних підданих, що в силу різних причин опинилися відторгнутими від своєї батьківщини — «Фатерланду». Вже 1924 р. німецький уряд відновив діяльність Генерального консульства в Харкові та консульства в Києві (яке з 1934 р. стало генеральним консульством¹) та Одесі. Проте, попри нормалізацію відносин між країнами, радянський уряд дуже не довіряв їх діяльності, підозрюючи німецьких консульських представників в організації шпигунських мереж. Тому з перших днів їх роботи радянські спецслужби встановили за ними стеження, в результаті якого вели серйозну розробку співробітників німецьких консульств у Харкові, Києві й Одесі, а також осіб, які підтримували з ними зв'язки.

Особливо такі спостереження посилювалися на початку 1930-х рр., коли до влади в Німеччині прийшов А. Гітлер, про що зазначалося в одній з доповідних записок радянського агента: «... з приходом до влади Гітлера,

¹ Галузевий держархів Служби безпеки України (далі — ГДА СБ України). Ф. 65. Спр. С-6163. Т. 1. Арк. 175.

вся робота проти нас (ідеться про радянський уряд. — *Авт.*) зосереджена у німецьких консульствах, які очолюють керівництво всією фашистською, паннімецькою, розвідувальною та диверсійною роботою, масово залучаючи німецькі, лютеранські та католицькі кадри»¹. При цьому першочергову увагу приділяли німецькому консульству в Києві, яке, на думку працівників спецслужб, було основним «коренем зла».

Для забезпечення латентності в роботі радянських спецслужб усім працівникам консульства надали кодові імена («псевдо»), а сама «розробка» німецького консульства отримала назву «Особняк» (саме таке псевдо мала вся мережа німецьких консульств у радянській Україні)². Окрім того, для агентурної роботи в самому консульстві Державне політичне управління (ДПУ) завербувало низку співробітників (на квітень 1932 р. лише консульство в Києві обслуговували 13 агентів (Айсфельд, А. & Сердюк, Н. 2018, с. 262).

У 1926–1938 рр. за працівниками та відвідувачами Німецького консульства в Києві було встановлено щоденне «спостереження». Під пильне око працівників радянських спецслужб потрапила й особистість німецького підданого Андора Генке (Рис. 1), який з 1933 р. очолив консульство у Києві (в оперативній роботі отримав псевдо «Кайзер»³). 15 травня 1933 р. йому видали екзекватуру за № 67/33, згідно з якою консульський округ німецької амбасаді в Києві включав Київську, Вінницьку та Чернігівську обл. (за тогочасним поділом)⁴.

Андор Генке (Andor Hencke, 14.07.1895, Берлін — 31.01.1984, Тегернзе, Верхня Баварія) народився 14 липня 1895 р. у Берліні. Будучи офіцером, брав участь у Першій світовій війні. Після того служив у новій армії Німеччини «Рейхсвер»⁵ (офіційна назва німецької професійної армії часів Веймарської республіки). 17 жовтня 1922 р. був призначений до Міністерства закордонних справ Німеччини й з 2 листопада 1922 р. до 8 вересня 1928 р. виконував функції секретаря німецького посольства у Москві, де позитивно зарекомендував себе з професійного боку як високоякісний знавець «російського» життя. Маючи доступ до секретних матеріалів, володів інформацією щодо двосторонніх відносин між Німеччиною та СРСР і політики країн щодо Польщі, добре знав плюси та мінуси Червоної армії, будучи добре поінформованим щодо організації озброєння радянської армії з боку німців і організації воєнної промисловості в 1924–1925 рр.⁶ Протягом 1928–1933 рр. перебував на різних посадах (переважно секретаря) в системі Міністерства закордонних справ (МЗС) Німеччини.

¹ ГДА СБ України. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 19.

² ГДА СБ України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 429. Т. 1. Арк. 1.

³ ГДА СБ України. Ф. 65. Спр. С-6163. Т. 1. Арк. 6.

⁴ ГДА СБ України. Ф. 65. Спр. С-6163. Т. 1. Арк. 49.

⁵ ГДА СБ України. Ф. 65. Спр. С-6163. Т. 1. Арк. 96.

⁶ ГДА СБ України. Ф. 65. Спр. С-6163. Т. 1. Арк. 103, 164.

6 квітня 1933 р. А. Генке¹ офіційно було призначено консулом до Києва. Прибувши до Києва, А. Генке замінив на посаді глави німецького консульства в Києві Зоммера, приступивши до обов'язків 23 квітня (Hencke, A. 1979, s. 7; Keipert, M. & Grupp, P. 2005, s. 264). Перші враження німецького консула від Києва та консульства були сумні: «З одного боку будівля XIX ст. архітектурно була прекрасною, проте після того як вона перейшла у власність радянської держави — не бачила жодного ремонту. Воно й не дивно, оскільки країна надавала перевагу вирішенню тогочасного складного економічного становища... Інтер'єр нашої квартири, яка розміщувалася на другому поверсі цієї будівлі, був скромним. Вона потребувала значного ремонту, меблі мали зношений вигляд, були проблеми з водопостачанням... Проте, поряд був дивовижний великий сад, а з другого поверху відкривався краєвид на Дніпровську долину» (Hencke, A. 1979, s. 7).

Рис. 1. Андор Генке (1933 р.)¹

Після проведення ремонтних робіт у консульстві на початку червня 1933 р. до Києва з Німеччини приїхали дружина та діти А. Генке. Разом з ними прибули французенка (ймовірно, вчителька французької мови)², а також учитель сина, німець Ганс Шуман, надзвичайно вихована людина, за освітою історик, який приїхав до Києва з метою вивчати та написати докторську дисертацію на українську тематику. Був директором міського відділу культури у Штутгарті. Як хороший друг родини, став хрещеним батьком доньки А. Генке (Hencke, A. 1979, s. 7).

Персонал німецького консульства в Києві був невеликим: консульський секретар (Баун), адміністративний помічник, два стенографи, юрист (який був українцем), а також наглядач і двоє працівників (українці), які виконували різні роботи по консульству (Hencke, A. 1979, s. 8). Консульство працювало

¹ ГДА СБ України. Ф. 65. Спр. С-6163. Т. 1. Арк. 481.

² ГДА СБ України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 429. Т. 11. Арк. 263.

п'ять днів на тиждень (вівторок і неділя були вихідними), а з вересня 1933 р. — чотири (через великий наплив відвідувачів субота теж стала вихідним)¹.

У квітні 1933 р. в Києві діяло лише два іноземних консульства (до переїзду столиці до Києва майже всі іноземні дипломатичні представництва були зосереджені в Харкові й Одесі) — Німеччини та Польщі, консули яких підтримували хороші дружні стосунки, хоча німецько-польські відносини до 26 січня 1934 р. (до підписання німецько-польського пакту про дружбу та ненапад) були досить напружені. Дещо пізніше відкрилося італійське консульство, а восени 1934 р. з Харкова до Києва переїхало турецьке представництво (Hencke, A. 1979, s. 8, 11) тощо.

Не став винятком і А. Генке, який, розуміючи надзвичайно складну обстановку в місті та країні загалом, вважав за необхідне підтримувати теплі контакти з колегами, про що писав у спогадах: «Широкий паралелізм умов консульської роботи призвів до взаємних консультацій та обміну інформацією... Польський консул пан Каршо-Седлевський був активним, політично зацікавленим і добре обізнаним представником своєї країни. Оскільки він дуже добре знався на особливостях країни перебування, то був ще й дуже корисним колегою... Італійський віце-консул граф Серпі, був люб'язним холостяком, який вважав, що існування [італійського] консульства у Києві непотрібне, оскільки там проживала порівняно невелика кількість італійських громадян. Для італійців, які завжди були дуже зацікавлені політично у Радянському Союзі, Київ був фактично лише спостережним пунктом» (Hencke, A. 1979, s. 11–12).

Юридично німецькі консульства в Києві й Одесі підпорядковувалися Генеральному консульству в Харкові, але на практиці все було інакше. А. Генке вважав за потрібне безпосередньо звертатися до посольства у Москві чи до МЗС Німеччини, надсилаючи при цьому лише копії листів до Генконсульства в Харкові та, ймовірно, мав на це відповідний дозвіл. Двічі на рік німецькі консульські представники, які діяли в Україні, зустрічалися на організованих при посольстві у Москві конференціях (Hencke, A. 1979, s. 8–9).

Німецький уряд покладав на нового консула великі надії, особливо в питанні нормалізації двосторонніх німецько-радянських відносин, де акцент робився на торговельно-економічній сфері; виконання безпосередньо консульських функцій — захист і допомога німецьким громадянам, що проживали в межах консульського округу. Важливою ланкою роботи був збір інформації щодо загального політичного стану в країні, військових питань, становища важкої й легкої промисловості, сільського господарства тощо².

Складність реалізації першого завдання полягала у тому, що офіційний графік зустрічей німецького консульства в Києві переважно обмежувався зустрічами з представниками двох інших консульств, які діяли в Киє-

¹ ГДА СБ України. Ф. 65. Спр. С-6163. Т. 1. Арк. 105.

² ГДА СБ України. Ф. 65. Спр. С-6163. Т. 1. Арк. 188.

ві, й окремими працівниками НКЗС СРСР. «Нас не запрошували радянські чиновники і лише у надзвичайно важливих ситуаціях їм дозволяли бути нашими гостями...», — зазначав у споминах А. Генке (Hencke, A. 1979, s. 12).

Лише двічі на рік, для встановлення професійних контактів, представники іноземних консульств мали можливість бути присутніми на прийомі, який організував представник НКЗС СРСР в УСРР (Hencke, A. 1979, s. 10). Так, сам А. Генке мав досить хороші стосунки з заступником голови Новгород-Волинської міської ради¹, особисто спілкувався з Г. І. Петровським, якого знав з часів роботи в Ковно². Проте фактично всі зв'язки контролювалися з ДПУ, без схвалення якого консульство не могло провести жодної зустрічі з високопосадовцями. У спогадах А. Генке зазначив: «отримавши можливість зустрітися з найвищим адміністративним функціонером району, головами виконавчої влади та міської ради, до їх кабінетів мене супроводжував спеціально надісланий “агент”» (Hencke, A. 1979, s. 9), який, як тепер відомо, навіть міг бути присутнім під час бесіди, що унеможливило вирішення досить важливих питань.

Водночас досить часто такі прийоми були провокаційними. Так, 6 листопада 1934 р. на святковий пленум Київміськради, присвячений черговій річниці Революції, були запрошені й іноземні дипломатичні представники. А. Генке, прослухавши промову Петровського, який місцями згадував про Німеччину, зазначаючи, що «німецький уряд підпалив Рейхстаг, вбив Дольфуса³, підозрює у вбивстві Барту⁴ й Александра⁵, готує війну, пригнічує трудящих тощо»⁶, був надзвичайно схвилюваний, бо побоювався докорів від німецького уряду, що не зміг відстояти позицію власної країни. Спочатку він хотів демонстративно піти з пленуму, але потім усвідомив, що це може ще більше роздмухати інцидент. Тому вирішив пригадати виступ товариша Любченка на жовтневому пленумі Обкому КП(б)У, в якому він висловлювався проти Німеччини, наголошуючи, що «фашисти» в Німеччині обмежують жінок у правах на роботу та сприяють розвитку проституції. Окрім того, А. Генке висловив невдоволення й учасниками карнавалу (відбувся 8 листопада 1934 р. в Києві), які зобразили Гітлера «верхи на свині в оточені фашистів».

¹ ГДА СБ України. Ф. 65. Спр. С-6163. Т. 1. Арк. 117.

² ГДА СБ України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 429. Т. 39. Арк. 1-5.

³ Енгельберт Дольфус (1892–1934), австрійський політичний діяч, лідер Християнсько-соціалістичної партії, Канцлер Австрії (1932–1934). Загинув від рук «пучтистів» (австрійські націонал-соціалісти), яких підтримував Берлін.

⁴ Жан-Луї Барту (1862–1934), французький політик, дипломат і державний діяч періоду Третьої республіки. 1934 р. займав посаду Міністра закордонних справ Франції. Випадково загинув у ході зустрічі з югославським королем Александром I.

⁵ Александр I Карагеоргієвич (1888–1934), король Югославії (1929–1934). Загинув у Марселі («Марсельське вбивство») 9 жовтня 1934 р. під час зустрічі з Ж.-Л. Барту від рук болгарсько-революціонера і македонського бойовика Владо Черноземського.

⁶ ГДА СБ України. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 42.

Повернувшись до консульства, А. Генке терміново направив доповідь до МЗС і посольства Німеччини, де висловив міркування щодо ситуації, зазначивши, зокрема, що «необхідно широко повідомляти міжнародній спільноті про такі промови як Петровського, Любченка й ін. У такому випадку у країнах, які ставляться до Німеччини не зовсім вороже, й у колах Ліги Націй такими повідомленнями можна було б частково скомпрометувати Радянський Союз»¹.

Те, що А. Генке висловив невдоволення виступом Петровського, дало результати. Напередодні чергового прийому (9 листопада 1934 р.) заступник Уповноваженого НКЗС у Києві Бреденко² особисто вибачився за виступ Петровського та запевнив А. Генке, що буде вжито відповідних заходів щодо даних осіб. Відчуваючи провину, Бреденко навіть дійшов до того, що назвав А. Генке «старшиною дипломатичного корпусу в Києві» (ймовірно, мається на увазі «дуаєн»), а коли Генке заперечив, зазначивши, що польський консул за чином старший, то Бреденко заявив, що це не має значення, бо його цінують більше³. Якщо для Генке таке ставлення було досить лестивим, то для Бреденка воно стало помилкою, адже начальник Особливого відділу Управління держбезпеки НКВС УСРР Александровський зробив щодо нього такий висновок у доповідній від 19 листопада 1934 р.: «Вважаємо, з урахуванням усіх матеріалів на Бреденка, вкрай недоцільним його подальше перебування на службі в органах Народного комісаріату закордонних справ на Україні»⁴.

Як уже зазначалося, важливою ділянкою роботи консульства був збір інформації про країну перебування. Оскільки з середини 1933 р. відносини між СРСР та Німеччиною стали дещо ускладненими, що пояснювалося недотриманням обома сторонами договорів, які вони підписали, то А. Генке було доручено підготувати всі можливі матеріали щодо ситуації в УСРР та становища німців. Уже на початку листопада 1933 р. він надіслав звіт, у якому зазначив про «систематичне переслідування німців»⁵.

А. Генке досить активно цікавився українським національним рухом, пояснюючи це тим, що Німеччину дане питання хвилювало завжди: «Ситуація дуже заплутана. У нас щодо неї існує багато протилежних думок. Так, багато свідомих людей говорить, що ніякого українського руху, в значенні реальної сили, тепер взагалі не існує. Говорять, що офіційні дані СРСР спеціально перебільшує. А “Петлюрівщина” після 1926–1927 рр. стала фікцією, яка підживлюється радянською пресою для того, щоб, по-перше, закликати бути пильними,

¹ ГДА СБ України. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 43–44.

² Бреденко Роман Маркович (1900–1937), працівник апарату Уповноваженого НКЗС на Україні, секретар. Заарештований 1937 р. у рамках «польської операції» як шпигун, якого завербувала польська розвідка 1932 р. Страчений за рішенням Колегії Верхсуду СРСР від 25.08.1937 («сталінські списки»).

³ ГДА СБ України. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 45–46.

⁴ ГДА СБ України. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 46.

⁵ ГДА СБ України. Ф. 65. Спр. С-6163. Т. 1. Арк. 123.

по-друге, виправдати провал політики на селі... Чи можна вірити українським емігрантам, які у повідомленнях з преси, працюють за кордоном, під великим питанням. Більшість вважає, що вони «пустишки», які можуть на цьому непогано заробити. Проте, питання непросте. Сподіваюся, що з часом, дослідивши його досить ґрунтовно, я подам власне бачення. Звісно доведеться починати з абетки. Адже, окрім всього іншого, я ще не знаю української мови. Проте, все ж таки я сумніваюся у цьому (консул має на увазі «український національний рух». — *Авт.*), при теперішньому голоді на селі, українські селяни фізично не можуть цікавитися політикою. Це можливо лише після покращення ситуації на селі. І тоді українське питання може активізуватися»¹. Для розуміння української ментальності А. Генке навіть попросив знайти йому книгу з історії України, «однак не офіційну радянську, а щось інше. Бажано, щоб вона була не в марксистському дусі»².

Німецький консул був упевнений, що в тогочасних реаліях організованого українського руху не існує або фактично не існує. Викриття ДПУ окремих осіб, серед яких був і М. Скрипник, певною мірою є виправданим, але значно перебільшеним. Радянський уряд свідомо робив усе, аби скомпрометувати український національний рух і «розчавити його ще у зародку». І, якщо в ньому є хоча б якісь слабкі ознаки організації, то вони «підтримуються та фінансуються Польщею»³. Тобто в основі українського національного руху консул бачив тільки слід польських спецслужб.

При цьому А. Генке вважав, що, працюючи в україномовному середовищі, неможливо отримувати повноцінну й достовірну інформацію без знання української мови. В одній із розмов з агентом «Зет» консул з досадою зазначив, що «ми, німці, не маємо виняткової інформації, зате поляки знають найдрібніші подробиці усього того, що відбувається тут (в Україні. — *Авт.*). [Оскільки] у них є два співробітники, які володіють українською мовою краще будь-якого українця»⁴.

Велику увагу А. Генке приділяв збору військової інформації: моральний і фізичний стан Червоної армії, озброєння, розташування частин тощо. Всі ці питання регулярно висвітлювались у звітах для Берліна в контексті загальної ситуації в УСРР.

Наведемо кілька прикладів подібної діяльності «почесного шпигуна»⁵ А. Генке. Так, 7 листопада 1933 р. консул повідомив про військові частини, що пройшли парадом повз консульство, описавши їх спорядження, зброю й ін. При

¹ ГДА СБ України. Ф. 65. Спр. С-6163. Т. 1. Арк. 80.

² ГДА СБ України. Ф. 65. Спр. С-6163. Т. 1. Арк. 81.

³ ГДА СБ України. Ф. 65. Спр. С-6163. Т. 1. Арк. 163.

⁴ ГДА СБ України. Ф. 65, Спр. С-6163. Т. 1. Арк. 160.

⁵ «Почесний шпигун» (франц. *espion honorable*) — іронічний термін на означення посла, що з'явився в XVI ст. в Європі. Вираз «L'ambassadeur est un espion honorable à couvert du droit des gens» (фр. «Посол — почесний шпигун за законом народу») став дуже популярним і використовується в різних варіаціях донині.

цьому було зроблено висновок, що армія має гірший вигляд, ніж раніше. Вєсь опис армійських парадних частин і враження консула зайняли у звіті 6 сторінок¹.

Для збору ґрунтовнішої військової інформації лише спостережень було недостатньо. Саме тому консульство намагалося завербувати фахівців у лавах Червоної армії. Одним із таких агентів став командир 45-го механізованого корпусу Робітничо-селянської Червоної армії (РСЧА) Антон Борисенко². Останній на одному з допитів у березні 1938 р. зізнався, що чотири рази зустрічався з А. Генке та передав йому для німецької розвідки такі матеріали: мобілізаційний план 45-го мехкорпусу; дислокацію авіазв'язків України й кількість літаків там; детальний опис знову сформованої 4-ї танкової бригади та її матеріальної частини; висновки Генштабу РСЧА щодо готовності 45-го мехкорпусу. А також надзвичайно секретні накази щодо результатів маневрів 1934 р., 1935 р. (Айсфельд, А. & Сердюк, Н. 2018, с. 916).

Натомість увагу А. Генке було прикуто передусім до основної сфери діяльності консульства — захисту українських громадян німецького походження та німецькопідданих, які опинились у жахливій ситуації 1930-х рр.: колективізація та голод, епідемії тифу й дизентерії, переслідування та репресії тощо.

Майже кожна німецька родина, яка проживала у селі чи місті УСРР першої половини 1930-х рр., потребувала допомоги. Аби забезпечити себе й родини від смерті, долаючи тривалі та складні подорожі, вони зверталися по захист до консульства Німеччини. Через величезну кількість листів з проханням про допомогу, було ухвалено закупити у Варшаві значні обсяги продовольства, яким працівники консульства підгодовували німців, що прибували на прийом до консула, а також надавали для їх земляків посилки. Досить часто відвідувачами були жінки та діти, які потребували невідкладної допомоги, тому ними опікувалася дружина Генке. В листопаді 1933 р. сексот «Франк» повідомляв ДПУ, що дружина Генке скаржилася на те, що «вона увесь час приймає гостей і не може як потрібно вивчити свої уроки»³.

Для уявлення про розмір надання допомоги німцям, консульство під наглядом Генке збирало детальну інформацію про ситуацію в селах і містах України. Для цього кілька секретарів і консул перерахували місцеву пресу, аналізуючи її та роблячи вирізки, які розкладалися по різних папках: промисловість, сільське господарство тощо. А. Генке навіть склав список сіл, де за даними 1932/33 рр. «смертність від голоду досягла високої межі»⁴.

¹ ГДА СБ України. Ф. 65. Спр. С-6163. Т. 1. Арк. 137.

² Борисенко Антон Миколайович (1889–1938). Радянський воєначальник, комдив, кавалер двох орденів Бойового Червоного прапора. З 1918 р. у Червоній армії, пройшовши від командира партизанського загону до командира дивізії. У вересні 1924 р. призначений начальником Харківської школи червоних старшин імені ВУЦВК. У 1929–1932 рр. — командир 45-ї Волинської стрілецької дивізії, переформованої в 45-й мехкорпус, командиром якого і став. Заарештований 04.10.1937. 22 серпня 1938 р. Військовою колегією Верховного СРСР засуджений до розстрілу. Реабілітований 8.12.1956.

³ ГДА СБ України. Ф. 65. Спр. С-6163. Т. 1. Арк. 133.

⁴ ГДА СБ України. Ф. 65. Спр. С-6163. Т. 1. Арк. 134.

Черпав А. Генке інформацію як з власних спостережень і поїздок Україною, так і від колег. Він не раз приїздив до Харкова, зустрічався з генеральним консулом К. Вальтером, польськими дипломатами в Києві. До консульства приїздили німецький історик, дослідник східноєвропейських проблем О. Гойтч, фахівець з аграрної економіки СРСР доктор О. Шиллер. На квартири до консула прибували німецькі журналісти К. Мелерт, А. Юст, котрі висвітлювали події тих років. Офіційним джерелом інформації були також зустрічі з місцевою владою на різних урочистих вечорах. А. Генке зустрічався з київськими академічними ученими, розмовляв з головою облівконкому М. С. Василенком, головами сільрад та іншими номенклатурними працівниками. Від них чув про готовність радянської країни співпрацювати з Німеччиною, навіть проти деяких сусідніх держав. Політичні настрої суспільства, його соціально-економічне становище системно аналізували фахівці, а висновки повідомлялися до Берліна (Марочко, В. 2015, с. 64).

Отримувалася подібна інформація і від відвідувачів консульства. Їх розпитували про ситуацію на селі й, як і раніше, отримували сумні новини. Одна селянка розповіла, що в її селі від голоду померло 4 людини¹. Виходячи з отриманих даних, А. Генке прийшов до висновку, що німецькі поселення дещо менше постраждали, ніж українські: «ситуація в українських селах була просто катастрофічною, більшість з них нагадували пустелю, де стояли поодинокі хати без жодної живої людини» (Hencke, A. 1979, s. 18). Селяни часто намагалися просити допомоги самостійно, і, приїхавши до консульства, розповідали про політико-економічний стан колгоспів. Так, 21 січня 1934 р. німецьке консульство в Києві відвідали дві жінки: Курок з колонії Видумка і Цильке з Кароліно-Дермані, які розповіли про стан колгоспів, де працювали: «На селі трохи краще, чим у минулому році, але все ж до весни можна чекати важкого становища з продовольством, а де-не-де й голоду. Відомості про хороше становище колгоспів невірні, по крайній мірі для України»². Можна лише уявити, що їх очікувало після цього візиту, бо кожного відвідувача фіксувало зовнішнє спостереження і фотографувало, а зміст розмов з консулом, як правило, ставав відомим завдяки внутрішній агентурі (через кілька днів на стіл начальника контррозвідального відділу ДПУ лягла доповідь із цим повідомленням). Саме тому 3 лютого ДПУ прийняло рішення взяти зазначених жінок у «ретельну розробку»³.

Пізніше в річному звіті про діяльність німецького консульства у Києві А. Генке написав: «Політика колективізації підірвала корені сільського господарства, знищила худобу, у результаті чого виник голод у Київській і Вінницькій областях, від якого померло близько 2 млн. чоловік». 26 травня

¹ ГДА СБ України. Ф. 65. Спр. С-6163. Т. 1. Арк. 231.

² ГДА СБ України. Ф. 65. Спр. С-6163. Т. 1. Арк. 174, 187.

³ ГДА СБ України. Ф. 65. Спр. С-6163. Т. 1. Арк. 187.

1933 р. А. Генке повідомив посольство про те, що «голод в Україні значно посилюється протягом останніх тижнів», персонально засвідчивши цей незаперечний факт. «Особисто я при кожному виході в місто бачу, як люди падають від голоду й залишаються лежати на вулиці, а перехожі звикли до цього й не звертають особливої уваги», — зазначав німецький дипломат (Марочко, В. 2015, с. 64). А. Генке щодня бачив вантажівки, які підбирали трупи на вулицях міста, і щоразу їх ставало все більше й більше, тому що десятки тисяч селян добиралися до Києва за порятунком, однак знаходили голодну смерть. Спустошені села й занедбані поля нагадували йому картини Першої світової війни, під час якої він служив у артилерії. Причинами голоду, як зазначає український дослідник В. Марочко (Марочко, В. 2015, с. 64), А. Генке визнавав колективізацію, реквізиції хліба, індивідуалістську ментальність українських селян, які відрізнялися від російських, ліквідацію інституту приватної власності на землю, відродженого за П. Століпін¹.

Щоб допомогти потерпілим від голоду німцям, А. Генке доклав багатьох зусиль у збиранні коштів на продовольство, яке розвозили по селам, де жили етнічні німці (Hencke, A. 1979, s. 22). Але й тут виникали складнощі. Траплялося, що дорогою до того чи іншого населеного пункту в машині закінчувалося паливо й доводилося чекати по два дні поки привезуть бензин, позаяк внутрішні обласні відділення постачання палива працювали нерегулярно (Hencke, A. 1979, s. 14).

Траплялись і затримки в підвезенні продуктів харчування до самого консульства, яке потім повинно було їх розподілити по підлеглих районах. У результаті виникали величезні черги на отримання допомоги. Так, 3 листопада 1933 р. до консульства прийшла Лідія Генріхівна Вольф, яка попросила, якщо це можливо, видати їй на руки допомогу, бо вона не може довго чекати. На що А. Генке відповів, що її записали до списку й вона обов'язково отримає допомогу, але не так швидко, як хотілося б, оскільки тільки з Волині (Житомирщина, що належала до УСРР) вже записалося 15 тис. (!) осіб. Це призводило до того, що таку допомогу можна було отримати лише через два місяці². Щомісячно консульство витрачало близько 8 тис. крб. (це близько тисячі буханців хліба) на надання допомоги німцям-селянам³.

Особливо гостро для консула стояло питання примусового залучення німців, які, як і більшість тогочасних українців і поляків, не хотіли відмовлятися від статусу «індивідуального фермера», до колгоспів. До кінця 1933 р. таких окремих фермерів виявилось близько 40% від німецьких господарств у консульському окрузі (Hencke, A. 1979, s. 20). Таку позицію, на думку А. Генке, компартія розглядала як ворожість до СРСР, саботаж сталінської

¹ ГДА СБ України. Ф. 65. Спр. С-6163. Т. 1. Арк. 188.; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 429. Т. 18. Арк. 131.

² ГДА СБ України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 429. Т. 11. Арк. 116.

³ ГДА СБ України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 429. Т. 11. Арк. 302.

політики соціалізації сільського господарства. Щоб змусити селян долучитися до колгоспів, не враховуючи при цьому їх національність, було введено надзвичайно високі податки, сплатити які селяни просто фізично не могли. В результаті «вірні слуги» радянської влади конфіскували все, що вважали за потрібне, свідомо прирікаючи селян на вірну смерть.

Опікувалося консульство й релігійним життям українських німців, адже церква існувала за рахунок добровільних мізерних пожертвувань парафіян (Hencke, A. 1979, s. 17). Не маючи змоги допомогти всій мережі католицьких і лютеранських парафій Центральної України, які ще жевріли після антирелігійної кампанії 1929–1930 рр., консульство Німеччини намагалось хоча б допомогти найближчим німецьким парафіям Києва й околиць. Для цього Генке дав розпорядження дружині свого помічника Штреза з'ясувати, скільки взагалі в місті німців; скільки лютеран; зареєстрованих членів общини; який річний розмір податків на церковну будівлю, які рента й страхування; яка зарплата передбачена для пастора та служителів при церкві. Отже, були надані такі показники: всього в місті проживало приблизно 1200–1500 німців, така ж кількість і лютеран. Щодо зареєстрованих членів общини, то їх налічувалося 300. Було з'ясовано, що зарплата пастора становила 300 крб., а загальні річні податки на кірху — 2000 крб.¹ У результаті було визначено розміри допомоги парафії та її прихожанам. У грудні 1933 р. Генке направив до посольства в Москві листа, де просив виділити 830 марок для допомоги Київській, Генмтальській (німецька колонія на Волині) і Новоград-Волинській парафіям (допомога пасторам і цільові видатки), отримавши того ж місяця 700 марок².

Допомагаючи пасторам та їх родинам, А. Генке на той момент не міг уявити, що це загрожуватиме їхньому життю. Так, 24 грудня 1933 р. сина пастора Ричарда Гьорга, котрий, як і його батько, був комуністом, було заарештовано на квартирі батьків. Приводом до арешту став знайдений у квартирі подарунковий кошик зі смаколикami від німецького консульства з нагоди святкування Різдва Христового. В результаті його звинуватили у можливій співпраці з «гітлерівським консулом». Дізнавшись про цей інцидент, А. Генке звернувся по допомогу до Посольства Німеччини в Москві, але отримав невтішну новину, що Р. Гьорга відіслали до Туркестану, де згодом стратили як «ворога» радянської влади (Hencke, A. 1979, s. 25). Така доля спіткала і його батька. 1933 р. був заарештований і Генмтальський пастор Улле, родині якого теж надавалася допомога від консульства³.

Окрім фінансової та продуктової допомоги, А. Генке і його дружина брали активну участь в організації різних заходів у консульстві для німців, які мали переважно просвітницьке й патріотичне спрямування, оскільки

¹ ГДА СБ України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 429. Т. 11. Арк. 256.

² ГДА СБ України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 429. Т. 18. Арк. 6.

³ ГДА СБ України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 429. Т. 18. Арк. 6-бзв.

ки більшість з німців УСРР не мала можливості читати німецьких газет чи слухати німецьке радіо. Організуючи такі заходи, А. Генке хотів показати, що кожен німець, який живе чи то в місті, чи то в селі, надзвичайно важливий для консульства. Враховуючи, що попереднє керівництво абсолютно нічого не зробило для об'єднання місцевих німців, то для новоприбулого консула це було принциповим питанням¹.

Так, 2 жовтня 1933 р. консульство в Києві організувало бенкет з нагоди дня народження Пауля фон Гінденбурга — Президента Німеччини (1925–1932 рр.), на якому, окрім представників консульства, були присутні ще 30 німців з Києва. На бенкеті гості мали можливість переглянути кінокартини, які супроводжувалися лекцією А. Генке про покращення стану в Німеччині з приходом до влади Гітлера та реваншистськими закликами повернення колишньої слави та територій Німеччині².

Подібний просвітницький вечір було проведено 18 листопада 1933 р., де голова консульства розкрив, як німецькі селяни розуміють політику Гітлера, зазначаючи, що «розмова упродовж 2–3 хвилин з селянином є набагато продуктивною щодо “просвітлення”, аніж з німцями, що проживають у місті»³. Ще одну вечерю та бенкет з подібною метою було влаштовано на Різдво 24–26 грудня 1933 р.⁴

Тривали просвітницькі вечори й у наступні роки. Наприкінці червня 1935 р. А. Генке, організувавши черговий прийом із запрошенням місцевої інтелігенції та міщанства, прочитав дві лекції: з нагоди святкування 15-ліття звільнення Києва від поляків і характеристику посівів зернових в Україні⁵. Якщо перша мала яскраво виражене антипольське забарвлення (Німеччина вже готувалася до агресії щодо Другої Речі Посполитої) з метою «викликати ненависть до поляків і почуття патріотизму», то друга мала за мету підкреслити недолугість радянської системи організації сільського господарства.

Організуючи такі заходи, А. Генке чітко усвідомлював, що як за консульством, так і за його працівниками радянські спецслужби ведуть спостереження. Тому досить обережно ставився до того, щоб не було витоку інформації щодо його лекцій. Проте на той момент він навіть не міг уявити, що навіть серед його найближчих помічників є «шпигуни», які працюють на СРСР і високоякісно виконують свою роботу⁶.

Однією з найважчих ділянок консульства часів перебування в Києві А. Генке було забезпечення бажання німців виїхати до Німеччини. Хоча нім-

¹ ГДА СБ України. Ф. 65. Спр. С-6163. Т. 1. Арк. 148.

² ГДА СБ України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 429. Т. 11. Арк. 153–154.

³ ГДА СБ України. Ф. 65. Спр. С-6163. Т. 1. Арк. 148.

⁴ ГДА СБ України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 429. Т. 11. Арк. 7.

⁵ ГДА СБ України. Ф. 65. Спр. С-6163. Т. 2. Арк. 188–193.

⁶ У середині 1931 р. до найближчого оточення консула Зоммера було впроваджено агента під псевдо «Зет», який пізніше став однією з найдовірених осіб Андора Генке. Агент «Зет» вважався найціннішим інформатором ДПУ по лінії німецького консульства у Києві.

ці мали право залишити СРСР у будь-який час, на практиці зробити це було досить складно, особливо для тих, хто мав радянське громадянство. Так, у березні — квітні 1933 р. з Волині виїхало 14 німців-колоністів, що було вдвічі більше, ніж за січень і лютий, коли консульство видало тільки 5 віз на виїзд¹. При зверненні до адміністрацій району німецький консул зазначав, що основною мотивацією виїзду служить бажання «переселення» цих осіб з СРСР до Німеччини² й у зв'язку з цим неодноразово просив Адміністративні відділи НКВС сприяти охочим виїхати. Натомість усе частіше почали виникати ситуації, коли влада, сумніваючись у німецькому громадянстві (яке доти не заперечувалося), відмовлялася видавати дозвіл на виїзд. Маючи докази німецького громадянства та його визнання, консул змушений був неодноразово втручатись у вирішення цього питання. Траплялося, що долучалося й німецьке посольство у Москві. Заявники повинні були забезпечити, як умову видачі виїзних віз, довідки від компетентних радянських органів про те, що вони виконали всі податкові зобов'язання і т. д., що зазвичай потребувало багато часу (Hencke, A. 1979, s. 15). Частими були випадки, що охочі виїхати так і не отримували повного пакету документів, залишаючись у радянській Україні (багато з них зникло у жорнах «німецької операції» 1937–1938 рр.).

Яскравим прикладом є доля В. Й. Енгеля з с. Янчині Кам'янець-Подільського району, який був заарештований під час масової операції 15 березня 1933 р. У листі до начальника Облвідділу ДПУ начальник 23-го Кам'янець-Подільського прикордонного загону Шумський повідомляв, що В. Енгель 29 червня 1932 р. прийняв радянське громадянство, оформлене в Кам'янець-Подільському виконкомі. Надалі зазначалося, що після того, як його завербують, він буде звільнений, але потрібно було обов'язково повідомити НКЗС, що дана особа не є німецьким підданим³. І тим самим стає зрозумілим, що він уже не міг претендувати на т. зв. програму «переселення». Надалі такі люди не могли навіть звернутися по допомогу до німецького консула, адже зразу підлягали арешту, коли про це ставало відомо.

Заручником системи став і Теодор Брайткройце, заарештований після того, як вирішив відвідати німецьке консульство. В жовтні 1933 р. до А. Генке звернулася дружина потерпілого з проханням допомогти з'ясувати, чому заарештували її чоловіка, і посприяти його звільненню. На що консул відповів, що він не в змозі це зробити, бо Т. Брайткройце — радянський громадянин⁴. А щоб надалі не виникало подібних ситуацій, 21 жовтня 1933 р. оголосив, що він взагалі не пускатиме до консульства німців, які мають радянське громадянство⁵.

¹ ГДА СБ України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 429. Т. 11. Арк. 289.

² ГДА СБ України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 429. Т. 11. Арк. 292.

³ ГДА СБ України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 429. Т. 11. Арк. 293.

⁴ ГДА СБ України. Ф. 65. Спр. С-6163. Т. 1. Арк. 140.

⁵ ГДА СБ України. Ф. 65. Спр. С-6163. Т. 1. Арк. 155.

Але Антоніна Замзель з Городчина все-таки вирішила 20 листопада 1935 р. звернутися по допомогу до німецького консульства в Києві щодо можливо-го виїзду до Німеччини її чоловіка, який (як розкуркулений) переховувався від радянської влади. Але отримала відмову, однак, як виняток, їй погоди-лися надати певну матеріальну допомогу¹.

Не стали винятком навіть колишні німці-компартійці, які, побоюю-чись розправ з боку радянського уряду, зверталися до консульства по допо-могу в організації їх виїзду до Німеччини. Так, наприкінці 1933 р. до німець-кого консульства в Києві звернулася комуністка Марта Краузе зі скаргою у відмові їй видати візу. Жінка пояснила, що навіть після того, як вона вийшла з компартії, їй так і не вдалося отримати довгоочікувану візу. Поспілкував-шись з Генке та Бауном, жінка написала заяву, в якій висвітлювала всю ситу-ацію з її візою, а також зазначала: «розчарувавшись у СРСР, я хочу поїхати у нову національну Німеччину, щоб працювати над її відновленням. Ситу-ація у місті щодня погіршується. Я не можу більше цього терпіти. Тому й звернулася за допомогою до консульства»².

У цій ситуації робота А. Генке ускладнювалася ще й перевіркою непричет-ності таких осіб до радянських спецслужб. Він навіть мав певні підозри щодо самої М. Краузе: «Якби я не помітив як вона змінилася, схудла, то запідозрив би, що вона агент ДПУ»³. Все-таки, не будучи повністю впевненим щодо непри-четності М. Краузе до співпраці зі спецслужбами УСРР, незважаючи на те, що вона надала всі документи, які підтверджували її арійське походження, він написав до МЗС, щоб її «випробували і за необхідності посадили у карцер»⁴.

Чисельність охочих виїхати до Німеччини щодня збільшувалася. Допо-могти всім було просто нереально. Проте були особи, які входили до так зва-ного «привілейованого списку», тобто ті, які обов'язково мали повернутися на батьківщину. Серед таких опинилася й Гертруда Куверт. Від 16 жовтня 1933 р. стало відомо, що Німецьке консульство веде справу щодо її повер-нення до Німеччини. 1920 р. вона разом з військовополоненим Григорієм Кожуховським приїхала до УСРР, оселившись у с. Броварах (Київська обл.). Проживши певний час разом, вони розійшлися. Коли постало питання про її повернення додому, то секретар консульства Баун сказав А. Генке, що спра-ва є першочерговою, ніж усі інші. Як виявилось, батько Гертруди Куверт, який мешкав у Німеччині, безпосередньо направив листа до німецького кон-сульства в Києві, зазначивши, що сам місцевий комітет Націонал-соціаліс-тичної партії виступає за її повернення⁵. Тобто, й у цій ситуації діяла систе-ма зв'язків і «важливих людей».

¹ ГДА СБ України. Ф. 65. Спр. С-6163. Т. 2. Арк. 192.

² ГДА СБ України. Ф. 65. Спр. С-6163. Т. 1. Арк. 180.

³ ГДА СБ України. Ф. 65. Спр. С-6163. Т. 1. Арк. 180.

⁴ ГДА СБ України. Ф. 65. Спр. С-6163. Т. 1. Арк. 180.

⁵ ГДА СБ України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 429. Т. 11. Арк. 255.

Маючи повний пакет документів, які підтверджували німецьке походження, з другої половини 1934 р. візовий процес прискорився, бо на той момент радянська влада була зацікавлена в позбавленні від незручних супротивників політики колективізації. Однак виникла проблема отримання коштів для поїздки, оскільки після ліквідації приватної власності колгоспи почали за копійки скуповувати все приватне майно німецьких колоністів. Доходи були настільки мізерні, що після продажу усього нажитого, їм інколи навіть не вистачало коштів для покриття витрат на виїзд з країни: сплати податків, покупки квитків тощо. Тому консульство неодноразово сприяло у вирішенні цих питань, надаючи кошти, а в період масової колективізації дипломатичні установи Німеччини намагалися протистояти грубим адміністративним конфіскаціям (Hencke, A. 1979, s. 15).

10 листопада 1935 р. надійшло офіційне розпорядження про звільнення Андора Генке з посади (Keipert, M. & Grupp, P. 2005, s. 264) і вже наступного дня він разом з родиною назавжди залишив Київ. У спогадах він написав: «Нам важко було залишати Київ, який для мене ніколи не був політично важливим, проте став місцем, де я і моя дружина допомогли багатьом людям...» (Hencke, A. 1979, s. 72).

Повернувшись до Рейху та вступивши до Націонал-соціалістичної партії, він працював професійним дипломатом, стрімко підіймаючись по кар'єрній драбині. 14 вересня 1936 р. А. Генке отримав направлення на консульську роботу в Празі, звідки 15 березня 1939 р. перевівся до МЗС на посаду заступника міністра. Протягом серпня — вересня 1939 р. в ролі радника-секретаря брав участь у німецько-радянській прикордонній комісії з поділу Польщі (Keipert, M. & Grupp, P. 2005, s. 264). Протягом 1939–1945 рр. перебував на дипломатичній службі й у структурі МЗС.

Після війни Андор Генке потрапив до табору військовополонених в американській зоні окупації. Виступив свідком на Нюрнберзькому процесі проти І. фон Ріббентропа та був засуджений до 5 років ув'язнення. Відбувши менше від 2 років, був звільнений.

Ставши вільною людиною, А. Генке почав працювати держслужбовцем в податковій адміністрації Ройтлінгера. З 1951 р. Генке жив у Мюнхені, очолюючи Східне Управління Федеральної розвідувальної служби Німеччини (Bundesnachrichtendienst, BND).

Помер 31 січня 1984 р., залишивши надзвичайно цінні мемуари для української історії дипломатії та загалом історії України «Erinnerungen als Deutscher Konsul in Kiew in der Jahren 1933–1936» («Спогади німецького консула у Києві в 1933–1936 роках), які опублікував Український Вільний університет у Мюнхені 1979 р., але до сьогодні так і не перекладені українською мовою.

Отже, консульство Німеччини в Києві періоду служби Андора Генке, виходячи з особливостей його діяльності, виконувало широке коло завдань, які ста-

вив перед ним відновлений Третій Рейх. У сфері його інтересів були не лише офіційні функції — захист і допомога співвітчизникам, відвідування районів, які підлягали їхнім консульським територіальним повноваженням, вивчення загальної ситуації, інформування посольства у Москві та МЗС у Берліні, участь в офіційних зустрічах з радянським керівництвом тощо, а й латентна складова дипломатичної роботи: облаштування розвідувально-інформаційної мережі в країні перебування, підготовка аналітичних доповідей про політико-економічний стан у країні, безпосередньо розвідницькі функції та робота з агентурою тощо. Всі матеріали й те, що контрольно-наглядова справа-формуляр на Андора Генке збереглася до сьогодні, свідчать, що він мав високий авторитет не лише у дипломатичних колах, а й у радянських спецслужб.

В інформаційно-розвідувальній роботі консульська мережа Третього Рейху в радянській Україні не була оригінальною та скеровувалася на ключових аспектах розвитку УСРР: внутрішня політика — політико-економічні й соціальні аспекти консульського регіону (звіти А. Генке й інших консулів дуже деталізувалися й торкалися навіть таких проблем, як діяльність громадських організацій в УСРР, життя німецьких колоністів, радянська пропаганда в кіно, проведення військових парадів, українізація, єврейське питання, розвиток культури тощо) та зовнішня політика — відносини з представництвами інших країн, питання еміграції й ставлення до них, присутність іноземних підданих в УСРР та їх участь у політико-економічному й культурному житті, висвітлення зовнішньої політики в місцевій і центральній пресі тощо.

Діяльність німецького консульства у Києві в досліджуваній період яскраво свідчить про перехід від теплих і дружньо-союзницьких радянсько-німецьких відносин часів Веймарської республіки, що склалися на основі Рапалльського мирного договору (1922 р.), до нового етапу прагматично-союзницьких і напружених відносин часів Третього рейху, що характеризувалися взаємною недовірою, антирадянською позицією німецької соціал-демократичної партії й, у свою чергу, «антифашистською» риторикою радянських більшовиків. Уся атмосфера, в якій працювало німецьке консульство в українській столиці, свідчила про те, що у радянсько-німецьких відносинах почався новий етап ідеологічного протиборства двох тоталітарних режимів, що значно ускладнювало діяльність німецьких дипломатичних представництв у СРСР.

Айсфельд, А. & Сердюк, Н. (ред.). 2018. *«Великий терор» в Україні: Німецька операція 1937–1938 років*. Київ: К.І.С.

Вовчук, Л. 2017. Німецькі дипломати в Києві (1918–1938 pp.). В: Dymczyk, R., Krywoszeja, I., Morawiec, N. (red.). *Rozdroża. Europa Środkowa i Wschodnia w historii i historiach historyków*. Vol. IV. Częstochowa-Humań-Poznań. S 13–23.

Вовчук, Л. 2018. Німецькі дипломати в Україні (1918–1938 pp.): просопографічний портрет. В: Верстюк В. (ред.). *Україна та Німеччина: міждержавні відносини*. Чернівці: Сіверський центр післядипломної освіти. С. 207–218.

Вовчук, Л. & Корновенко, С. 2019. Голодомор 1932–1933 р. очима іноземних дипломатів. *Емінак: науковий щоквартальник*. № 4 (28). С. 71–82. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2019.4\(28\).343](https://doi.org/10.33782/eminak2019.4(28).343)

Договор, 1964. Договор о ненападении и нейтралитете между СССР и Германией. 24 апреля 1926 г. В: *Документы внешней политики СССР. Т. 9: 1 января — 31 декабря 1926 г.* Москва: Изд-во политической литературы. С. 250–252.

Марочко, В. 2015. Німецькі дипломати і голодомор 1932–1933 рр. в Україні. *Київські історичні студії*. № 1. С. 62–66.

Рапальський договір. 2011. Рапальський договір 1922 р. В: Мальський, М. З., Мороз, Ю.М. (ред.). *Український дипломатичний словник*. Київ: Знання. С. 393.

Рубльов, О. 2017. «Herr Hagemeier, Herr Hagemeier! Man hält mich hier fest!»: арешт 11 липня 1937 р. Співробітниця Генерального консульства Німеччини у Києві Ерні Герндт. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. № 2. С. 347–439.

Hencke, A. 1979. *Erinnerungen als Deutscher Konsul in Kiew in der Jahren 1933–1936; mit einer Vorbemerkung von Georg Stadtmüller*. München: Ukrainische Freie Universität.

Keipert, M. & Grupp, P. 2005. *Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes, 1871–1945. Herausgegeben vom Auswärtigen Amt, Historischer Dienst*. Band 2: G–K. F. Schöningh, Paderborn. S 263–265.

Aysfel'd, A. & Serdyuk, N. (ed.). 2018. «Velykyy teror» v Ukraini: Nimets'ka operatsiya 1937-1938 rokiv [The Great Terror in Ukraine: German Operation 1937–1938]. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian]

Vovchuk, L. 2017. Nimets'ki dyplomaty v Kyievi (1918-1938 rr.) [German diplomats in Kiev (1918–1938)]. In: Dymczyk, R., Krywoszeja, I., Morawiec, N. (red.). *Rozdroża. Europa Środkowa i Wschodnia w historii i historiach historyków*. Vol. IV. Częstochowa-Humań-Poznań. S. 13–23. [in Ukrainian]

Vovchuk, L. 2018. Nimets'ki dyplomaty v Ukraini (1918–1938 rr.): prosopohrafichnyy portret [German diplomats in Ukraine (1918–1938): a prosopographic portrait]. In: Verstyuk, V. (ed.). *Ukrayina ta Nimechchyna: mizhderzhavni vidnosyny*. Chernihiv: Sivers'kyy tsentr pisl'yadyplomnoyi osvity. S. 207–218. [in Ukrainian]

Vovchuk, L., & Kornovenko, S. 2019. Holodomor 1932-1933 rr. ochyma inozemnykh dyplomativ [The Holodomor of 1932–1933 through the Eyes of Foreign Diplomats]. *Eminak: Scientific Quarterly Journal*. № 4 (28). S. 71–82. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2019.4\(28\).343](https://doi.org/10.33782/eminak2019.4(28).343)

Dogovor, 1964. Dogovor o nenapadenii i neytralitete mezhdz SSSR i Germaniyey. 24 aprelya 1926 g. [Non-aggression and neutrality treaty between the USSR and Germany. April 24, 1926]. In: *Dokumenty vneshney politiki SSSR. T. 9: 1 yanvarya — 31 dekabrya 1926 g.* Moskva: Izd-vo politicheskoy literatury. S. 250–252. [in Russian]

Marochko, V. 2015. Nimets'ki dyplomaty i holodomor 1932–1933 rr. v Ukraini [German diplomats and the famine of 1932–1933 in Ukraine]. *Kyiv's'ki istorychni studiyi*. № 1. S. 62–66.

Rapal's'kyy dohovir, 2011. Rapal's'kyy dohovir 1922 r. [Rapallo Treaty of 1922] In: Mal's'kyy, M. Z., Moroz, Yu. M. (ed.). *Ukrayins'kyy dyplomatychnyy slovnyk*. Kyiv: Znannya. S. 393. [in Ukrainian]

Rubl'ov, O. 2017. «Herr Hagemeier, Herr Hagemeier! Man hält mich hier fest!»: areшт 11 lypnya 1937 r. Spivrobitnytsi Heneral'noho konsul'stva Nimechchyny u Kyievi Erny Herndt [Arrest July 11, 1937 Employee of the Consulate General of Germany in Kiev, Ernie Gerndt]. *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB*. № 2. S. 347–439. [in Ukrainian]

Hencke, A. 1979. *Erinnerungen als Deutscher Konsul in Kiew in der Jahren 1933-1936; mit einer Vorbemerkung von Georg Stadtmüller*. München: Ukrainische Freie Universität. [in German]

Keipert, M. & Grupp, P. 2005. *Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes, 1871-1945. Herausgegeben vom Auswärtigen Amt, Historischer Dienst*. Band 2: G-K. F. Schöningh, Paderborn. S. 263-265. [in German]

УДК 94(100) «1939/1945»(045)

DOI: 10.20535/2307-5244.50.2020.210143

Ш. Ш. Рамазанов

ORCID: 0000-0001-8603-0152

*Національний технічний університет
«Київський політехнічний інститут» імені Ігоря Сікорського*

Ф. Л. Левітас

ORCID: 0000-0003-1049-3905

Київський університет імені Бориса Грінченка

Sh. Ramazanov

*National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

F. Levitas

Borys Grinchenko Kyiv University

ДИРЕКТИВА № 21 — ПЛАН «БАРБАРОССА»: СПРОБА ІСТОРИЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ

Directive № 21 — Operation Barbarossa:

The Attempt of Historical Reconsideration

У статті розглядаються питання військово-стратегічного планування нацистської Німеччини і підготовки її до агресивних дій в Європі. Автори з'ясовують особливу роль плану «Барбаросса» в глобальних проектах Третього Рейху. Доведено, що нацистський план блискавичної війни від початку був агресивним, наступальним, злочинним. Він не передбачав ніяких превентивних заходів, а був спрямований на повний розгром військ противника, знищення державності країн — жертв агресії, захоплення і колонізацію їх територій, використання всіх ресурсів окупованих країн, фізичне знищення своїх політичних опонентів, етнічні чистки.

Ключові слова: Друга світова війна, Третій Рейх, план «Барбаросса», нацизм, агресія, «бліцкриг».

The start of the Soviet-German war in historical reflections continues to be a topical and a debating issue. The day of June 22nd, 1941 fundamentally changed